

GÖÇEBE VE DIŞ DÜNYA

Nomads and the Outside World

Bilen YILMAZ*

Öz

Anatoly M. Khazanov tarafından kaleme alınan eser, Avrupa merkezli tarih yazım geleneğini yansıtan ve göçebe bozkır toplumlarını uygarlık ve ilerlemenin önündeki en büyük düşman olarak telakki eden söyleme, bir karşı tez niteliğindedir. Yazar, göçebe toplumların gelişim evrelerini ve sosyal temellerini, iktisadî faaliyetleri çerçevesinde açıklama yoluna giderken, aynı konuyu ele alan tarihçilerin yetersiz kaynak kullanımını da eleştirmektedir. Khazanov'a göre, konuyu araştırmak için antropoloji biliminden yararlanmak elzemdir. Ancak bu sayede göçebelik ve göçebe devletler konusu anlaşılabilir. Zira Khazanov çalışmasında, bu kavramların da yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine vurgu yapmakla birlikte, sanıldığı aksine, çoğu tarihçinin "göçebe devletler" adı altında araştırdıkları devletlerin çoğunun yarı göçebe, hatta yerleşik devletler olduğunu iddia etmektedir. Yazar, yine bilinen aksine, göçebe istilalarının, tek taraflı bir yıkım hareketi olmayıp, yerleşik dünya ile simbiyoz ilişkiye (ortak fayda) ve dış dünya ile uyum sürecine işaret eden bir olgu olduğunu ispat etme gayretindedir. Eser daha çok Avrasya bozkırları ve göçebe toplumları üzerine yoğunlaşmakla birlikte, toplumsal yapıyı ve tarihsel süreci Türkler ve Moğollar üzerinden ele almaktadır. Önsöz, giriş ve beş bölümden oluşan kitap, Khazanov'un, Bolşevik baskısı nedeniyle Moskova'dayken yazamadığı; ancak Amerika Birleşik Devletleri'ne göç ettikten sonra ilave ettiği ikinci giriş kısmından oluşmaktadır.

Anahtar Sözcükler: göçebe, bozkır, Avrasya, Türkler, Moğollar, pastoralizm.

ABSTRACT

The work written by Anatoly M. Khazanov is a counter-thesis to the discourse that reflects the European-centered historiography tradition and does not consider nomadic steppe societies as the biggest enemy of the continuation of civilization and progress. While the author goes on to explain the development stages and social foundations and economic processes of nomadic societies, he also criticizes the insufficient source information of historians who deal with the same issue. According to Khazanov, it is essential to use the science of anthropology to research the subject. Only in this way is the method of the subject of nomadism and nomadic

* Dr., Antalya/Türkiye. E-posta: bilenyilmaz111@gmail.com. ORCID: 0000-0002-0310-6930.

states. In his work, Khazanov, although making a comprehensive emphasis on the revision of these concepts, claims that, contrary to popular belief, most of the states that history studies under the name of “nomadic states” are semi-nomadic or even disabled states. The author strives to prove that, contrary to popular belief, nomadic invasions are not a one-sided act of destruction, but rather a phenomenon that shows symbiosis with the world and gives signs of harmony with the outside world. Although the work focuses mostly on the Eurasian steppes and nomadic societies, the social structure and events are discussed through Turks and Mongols. The book, which includes a foreword, introduction and five chapters, was written by Khazanov because he could not write it while in Moscow due to Bolshevik pressure; However, it consists of a second introduction that he added to the original copy after his immigration to the United States paintings.

Keywords: nomads, steppe, Eurasia, Turks, Mongols, pastoralism.

Khazanov, Anatoly Mihailovich (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. Çev. Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 511 sayfa.

1937 yılında Moskova’da doğan Anatoly Michailovich Khazanov, yükseköğrenimini Moskova Devlet Üniversitesi’nde tamamladıktan sonra 1960 yılında, antropoloji alanında doktorasını tamamlamış; 1976 yılında ise Rusya Bilimler Akademisi tarafından doktor antropolog unvanı onaylanmıştır. Daha çok, Demir Çağı’ndaki bozkır toplumları üzerine çalışmalarını yoğunlaştıran Khazanov’un en büyük argümanı göçebe toplumların hiçbir zaman otarşik (kendine yeter) olmayıp, yerleşik dünya ile ortak çıkarlara dayalı bir bağının olduğudur. Khazanov, Marksizm’i eleştirmeye başlayınca ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, kısa süreli kaldığı İsrail’in ardından Amerika Birleşik Devletleri’ne iltica etmiştir. *Göçebe ve Dış Dünya* adlı eserini ilk kez 1984 yılında Cambridge Üniversitesi tarafından basılmış olup, ikinci baskısı ise halen çalışmakta olduğu Wisconsin Üniversitesi’nce yayımlanmıştır (Allsen, 1995: 563).

Khazanov, kitabın teşekkür kısmında, birlikte çalışma fırsatı yakaladığı ve milliyetçilik üzerine önemli çalışmaları olan filozof Ernst Gallner’in teşvik ve desteğinden minnettarlıkla bahseder. Kitabın ilk metnini 1979 yılında Moskova’da tamamlayan Khazanov, vakit kaybetmeden bu metni Cambridge Üniversitesi’ne yollar ve ardından göç başvurusunda bulunur. Fakat kitap 1984 yılında basıldığında, göç başvurusu henüz kabul edilmemişti. 1985’te önce İsrail’e göç ederek burada İbrani Üniversitesi’nde profesörlük görevine başlamış ve kısa süre sonra da Amerika Birleşik Devletleri’ne ulaşmıştır.

“İkinci Baskıya Giriş” adı altında uzunca bir değerlendirme ile başlayan kitapta Khazanov, pastoralizm kavramını, esnek bir iktisadî yapı olarak tanımlayıp, besi hayvancılığı, yarı yerleşik pastoralizm (agro-pastoralizm), yarı göçebe pastoralizm ve tam göçebe pastoralizm gibi kavramların sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Khazanov’a göre göçebe kültürüne at çok sonradan ve muhtemelen tarım kültüründen girmiştir. Bu önemli an, iki yaşam biçimi arasındaki en önemli simbiyoz ilişkisine işaret eder (s. 48-49). Bu simbiyotik ilişki ise göçebeliliği son tahlilde yok etmeyi hedeflemektedir (s. 51). Göçebelilik, ilk darbeyi, deniz yolu ticaretinin gelişmesi ve kara ticaretinin aksaması ile almıştır (s. 52).

Khazanov’un Bolşevikler ile arasını açan görüşlerinden birisi de Komünizm evresinde tarımsal üretimin Avrasya’ya yayılması nedeniyle göçebe hayatın olumsuz etkileneceğidir. Örneğin 1950’li yıllarda başlayan “Bakır Topraklar” seferberliği ile Kuzey Kazakistan bozkırlarındaki geniş düzlükler buğday tarımına açılmış ve Batı Rusya’dan getirilen yaklaşık 2 milyon Rus buralara iskân ettirilmiştir. Daha da ilginç, Kazakların tarımla ilgilenmesi de engellenmiştir ki, daha sonraki yıllarda buralar sanayi faaliyetleri için de gasp edilmiştir (s. 52-54).

Yazar’ın ikinci baskıya eklediği ikinci giriş kısmı, esasen Moskova’da yazmaya cesaret edemediği bir içeriği yansıtır. Zira pastoralizmin yok oluşundaki en büyük etkenler arasında gösterdiği Bolşevizmin ve alınan hükümet kararlarının yanlışlığına dair en sert ifadeler bu kısımda yer almaktadır. İlk baskıda da yer alan Giriş kısmında ise; göçebelilik olgusuna “Mitler ve Problemler” başlığı altında yaklaşmaktadır. Yazar burada, göçebeliliğe dair övgü dolu şiirlerin ve mitlerin tamamının yerleşik uygarlıklarca yazılmış olmasının tezatlığına vurgu yapar. Nitekim MÖ 5. yüzyılda Herodot, göçebe İskitler hakkında verdiği bilgilerle, bu kültürü idealize etmiştir (s. 75). Fakat Orta Çağ’da durum değişir. Avrupa ve Hıristiyanlık etkisindeki tarih yazıcılığı ile paralel gelişen mitlerde, göçebelilik vahşi düşman olarak algılanmaya başlar. İmansızların (bu kavram önceleri Orta Asya göçebelileri olan Türkler ve Moğollar için kullanılırken, sonradan tüm doğu ve Müslümanlar için kullanılmaya başlandı) boyunduruğu altındaki Hıristiyanları kurtarmak için göreve çağrılan Rahip John’u yaratan bu mitlerin etkisi günümüze değin sürmüştür (s. 76). Khazanov, kitabî dinlerin de temelinde aynı söylemin geçtiğinden hareketle, Tanrı’nın zaman zaman insanları yola getirmek için göçebelileri kullandığı görüşünü empoze ettiklerinden bahseder (s. 76-77).

Göçebe toplumlar hakkında ilk ciddi eserler, Reşidüddin ve İbn Haldun gibi duyularının tesirinden mümkün olduğunca uzak kalmayı başarabilmiş

yazarlarca verilmiştir. Bu eserlerde göçebe toplumların sosyal teşkilatlanmaları hakkında çok değerli bilgiler bulunur. Örneğin Reşidüddîn, göçebe toplumdaki akrabalık ve soy bağlarına dair ilk bilgileri verir ki keza İbn Haldun da “medeniyet döngüsü” kavramının ayrılmaz parçasını göçebeler olarak sunmuştur (s. 85-86).

Kitabın 1. bölümünde Khazanov, göçebeliği, besin üretim ekonomisinin farklı bir şekli olarak sunma gayretine girer. Bu anlamda, gezici avcı toplayıcılar ile gezgin pastoralistler arasında önemli farklar vardır. Avcı ve toplayıcıların iktisadî hayatları besin toplamaya, pastoralistlerinse besin üretmeye dayanmaktadır. Dolayısıyla birinci gruptakilere gezgin, ikinci gruptakilere göçebe demek daha uygundur (s. 94).

Yazar, pastoral göçebeliğin iktisadî esaslarını belirleyen karakteristik özellikleri şu şekilde sıralar: 1. İktisadî faaliyetlerin ağırlığının hayvancılık olması. 2. Hayvanların bakımının yıl boyunca açık merada yapılıyor olması ve ahır sisteminin kullanılmaması. 3. Belirli otlak bölgeleri arasında mevsimsel ve düzenli yer değiştirmenin yapılıyor olması. 4. Topluluğun büyük kısmının hayvanlarla hareket ediyor olması (çobanlarla yapılan hareketlilik değil). 5. Üretimin hedefinin topluluğun geçimini (beslenmesini) sağlamak olup, yalnızca pazar için üretmemek (s. 95).

Khazanov, yarı göçebe pastoralizmini, yine ağırlıklı olarak hayvancılık uğraşının varlığı ile beraber, ikincil uğraşın tarım olması ile tanımlar (s. 99). Avrasya bozkır halklarının tarih boyunca göçebe olarak nitelendirilmiş olanlarının çoğu (İskitler, Hunlar, Hazarlar, Altın Orda Tatarları, Türkmenler vb.) yarı göçebe, hatta yerleşik topluluklardır ve onlar da tam göçebeler gibi dışa bağımlıdırlar (s. 101).

Khazanov, yarı göçebe pastoralizmi ile yarı yerleşik pastoralizm arasında da farklar olduğunu belirtir. Yarı yerleşik pastoralizmde tarım, ağırlıklı iktisadî uğraştır. Göçleri yalnızca mevsime bağlıdır ve göç mesafeleri kısadır. Hayvanlar için yem stoku yapılır. Bunların çoğu da sığırtmaç (çoban) kullanırlar. Kendileri tarımla uğraşırken, hayvanların bakımını 5-6 aylığına sığırtmaçlara verirler (s. 102).

Göçebeliği belirleyen en önemli unsur, ekolojik alandır. Tarih araştırmaları, özellikle de Orta Asya ile ilgili olduğunda, genel bir kabullenme ile göçebe ve yerleşik unsurların çatışmalarından dem vurur. Fakat buradaki simbiyotik ilişki derinlemesine incelenmemiştir. Bu sadece bir arada var olmakla açıklanmaz. Karşılıklı etkileşim ve hatta bağımlılık; ama aynı zamanda karşılıklı fayda ile açıklanmalıdır. Bu ilişkiler birçok durumda bir “modus vi-

vendi”nin (geçici anlaşma, geçici çözüm) ötesinde, daha dıştaki düşmana karşı ortaklıktır (s. 117-119).

2. bölümde, pastoral göçebeliğin kökenlerine inilmiştir. Khazanov’a göre bazı insan topluluklarının, tarıma yakın dönemde geçmiş olan topluluklardan daha önce hayvanları ehlileştirmiş olmaları mümkündür. Burada önemli olan husus, ancak bir nevi yerleşik düzene geçmiş olan ve fazladan nebatî besin deposuna sahip olabilen toplulukların hayvan besleyebilecekleri gerçeğidir. Besin üretim ekonomilerinin ortaya çıktıkları bölgelerden dünyaya yayılmaları ise genelde göç veya el koyma yoluyla olmuştur. Her hâlükârda, besin üretim ekonomileri, geldikleri yeni ortama uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Bu durum, kimi zaman yeni hayvan cinslerinin ehlileştirilmesi, kimi zaman da belli bir ekonomik alanda uzmanlaşma yoluyla gerçekleşmiş; bunun sonucunda öncelikle kıraç bölgelerde pastoralizm, tarıma üstün gelmiştir (s. 181-187).

Khazanov, İç Asya’da göçebelîğe geçişin, batıdan gelen bir etkiyle olduğunu düşünmektedir. Zira Kuo-Mo-Jo ve bazı Sovyet Sinologları, Çin tarihinde MÖ 7. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan Ti kabilelerinin İskitler olduklarını, yani İran dil ailesinden bir dil konuşan göçebeler olduklarını ileri sürerler. Ordos ve hatta Kuzey Çin’de bile İskit tarzı eşyalara rastlanması yanında, arkeolojik ve antropolojik bulgular, MÖ 1. bin yılda Kazakistan, Orta Asya ve muhtemelen Altay bölgesinden gelen pastoralistlerin Moğolistan’ı istila ettiklerini göstermektedir (s. 194-195). Yazar, Neolitik devrimin ilk gerçekleştiği bölge olan Yakın Doğu’da, besin üretim ekonomilerinin ortaya çıkışına bağlı olarak, pastoralizmin ilk nüvelerinin görülmeye başladığını düşünmektedir (s. 196). Bu vesile ile Kuzey Avrasya’da ren geyiği sığirtmacılığının, pastoralizmin en eski şekli olduğu tezini de reddetmiş olur (s. 214).

3. bölüm, “Göçebeler ve Dış Dünya Arasındaki İlişkilerin Sosyal Ön Şartları” başlığı altında incelenmiştir. Göçebelerin sosyal yapıları karmaşık ve çok tabakalıdır. Bu yapı tabii olarak akrabalık ve soy bağı temeline dayandığından, bu bağların detaylı incelenmesi gerekir. Bunu da yine iktisadî düzlemde yapmak gerekir. Bu düzlemi ifade eden kavramlar, kişi (çekirdek grup), ikinci seviye grup, üçüncü seviye grup ve göçebe birimdir. Bu da aile, küçük soy (yakın akrabalar), soy (akrabalar), büyük soy (klan), seksiyon (kabile) kavramları ile açıklanır. Bir diğer düzlem ise coğrafi bir bölgeyi ifade edip, aile temelli akrabalar (alt klan), klan, kabile, kabileler birliği veya konfederasyon kavramlarıyla ifade edilir (s. 226).

Göçebe toplulukların iktisadî münasebetleri iki esas üzerine kuruludur: Hayvanlar üzerindeki özel mülkiyetle, otlak ve meralar üzerindeki özel mülkiyetle. Göçebe hukuku açısından hayvanların özel mülkiyeti tartışılmaz bir hak olmakla birlikte, birçok göçebe toplulukta bu durum, çeşitli şekillerde gerçekleşen karşılıklı değişim, hatta kimi zaman yeniden dağıtım mekanizmaları şeklinde cereyan eder (s. 228). Bir diğer uç mülkiyet yapısında ise otlak alanlar, bütün göçebelerin üst mülkiyetinde kabul edilmekle birlikte, otlakların zilyet ve kullanım hakları göçebe birimin alt gruplarına dağıtılmıştır. Devlet düzeyinde ya da daha alt idarî yapılarda bu taksimat denetim altına alınmakla birlikte, hanedan ailesine ait olan ve Orta Çağ'da sıklıkla görülen “guruk” adlı yasaklanmış otlaklar Türk ve Moğol göçebelerinin kul lanımı dışında kalmıştır. Bu otlaklar savaş ve tabii afetler esnasında ihtiyat ambarı olarak işlev görüyordu (s. 230-231).

Göçebe topluluklarda işbirliği ve karşılıklı yardımlaşmanın iki ana istikameti vardır. Bunlardan biri; komşuluğa bağlı olarak genellikle üretimle ilgili konularda başvurulur, diğeryse; akrabalığa bağlı sosyal olaylarda devreye girerdi (başlık parası ya da kan davası gibi). Zira göçebe toplumlarda soy bağı iki yönde işlev görür. Bunlardan biri, bu sayede ortak atanın zürriyetinin, yani şecerelerin doğru olarak tespiti, ikincisi ise bütün topluluk için birleştirici unsur olmasıdır. Şecereler, soy bağı grupları kurma ve onların aralarındaki bağları tanımlamada, ortak bir atadan gelme fikri ise sosyal bütünleşmenin temelini teşkil etmede çok önemli bir yer tutar (242-248). Bazı göçebe topluluklarda arada -aslında var olmayan- bir akrabalık yaratmak veya akrabalık bağını ortadan kaldırmak gibi rol üstlenmesi sebebiyle “ortak ata” kavramı dış dünya ile ilişkiler açısından önem taşır. Moğol istilası sonrasında, ana dili Türkçe veya Moğolca olan göçebeler, birbirleriyle iç içe bir hayat sürmeye başladıklarında, ortak ata fikri ortaya çıkmıştır. Nitekim Reşidüddîn de bu konuya değinmiştir (s. 249).

Göçebe toplumlarda bağımlı grupların bulunması, toplum içerisindeki sosyal farklılaşmanın delili sayılmamalıdır. Zira bu bağımlı gruplar, çoğunlukla göçebe topluluğun dış dünya ile olan ilişkilerinin sonucudur. Sosyal eşitsizlikler ise genellikle toplumun yetkin bir siyasi güç etrafında toplanma ihtiyacı olduğunda ortaya çıkar. Güç, üç sebepten ortaya çıkar. Topluluğun kendi içindeki idarî gereklilikler, diğer göçebe topluluklarla olan etkileşimden doğan gereksinimler ve yerleşik tarım topluluklarıyla olan etkileşimden doğan gereklilikler. Bu gereklilikler sadece yönetici bir tabakanın oluşmasına zemin hazırlamakla kalmaz, aynı zamanda bu tabaka mensuplarının

topluluk içindeki görece konumlarını belirleyerek, soya bağlı bir aristokratik yapıya dönüşmenin de şartlarını hazırlar (s. 272-273).

4. bölümde, “Göçebelerin Dış Dünyaya Uyum Yöntemleri” incelenmiştir. Göçebe toplulukların dış dünyaya uyum sağlamak için seçecekleri yöntem, topluluk mensuplarının iktisadî ihtiyaçlarına ve topluluğu oluşturan grup veya tabakaların sosyo-politik hedeflerine bağlıdır. Seçeneklerden biri yerleşik değildir. Göçebelerin, üstesinden gelmekte en çok zorlandıkları engel, ekolojik engeldir. Fakat topluluğun kitle halinde yerleşikliğe geçebilecekleri tarım alanlarına göçmeleri halinde bu mümkün olur. Nitekim Moğolların Orta Asya’yı işgal etmeleriyle, çok sayıda Moğol ve Türk, önce geldikleri arazinin tarım hayatını sekteye uğratmış; fakat kısa süre sonra kendileri yerleşik hayata geçerek tarımsal iktisadı güçlendirmişlerdir. Bu geçişlerin en sancılı olanlarından biri de Şeybanî Han’ın Orta Asya’yı Timurlulardan almasının ardından yaşanan kısa süreli kaos ve nihayetinde Özbeklerin yerleşik hayata geçişleridir (s. 316-318). Seçeneklerden bir diğeri, ticaret ve ticarete aracılık etmektir. Göçebelerin, yerleşiklerle olan ticarete istekli olmalarının sebebi sadece ekonomilerinin tek yönlü uzmanlaşmaya dayalı olması değil, aynı zamanda pastoral göçebeliğin istikrarsız yapısıdır. Avrasya bozkırlarında göçebe ve yerleşik dünya arasındaki ticaretin belirleyici unsurları ekolojik ve siyasidir. Zira Türk kağanlıklarında Soğdu tüccarların faaliyetleri de iki işlevi görüyordu. Moğolların Orta Asya’yı işgal gerekçelerinden biri de ticaret ve siyaset birlikteliğiydi (s. 324).

5. bölümde “Göçebe Devletlerin Oluşum Süreci” incelenmiştir. Bu bölümün dikkat çeken yönü ise göçebeler ve devlet arasındaki ilişkinin niteliğidir. Khazanov, öncelikle göçebe devlet tanımı üzerinde durmuştur. Genel kabul ile göçebelerin başka toplulukları fethetmeleri sonucu ortaya çıkan ve hâkim konumları nedeniyle, göçebelerin işgal ettikleri devletlere genel olarak göçebe adı verilmektedir. Bazen yönetici hanedanın göçebe olduğu veya göçebe kökenden geldiği devletlere atfen de bu tanımlama yapılmıştır; fakat ilginç bir şekilde göçebe veya pastoralistlerin, aslında doğrudan fetihlerle ilişkili olmayan sebeplerle hâkim ve ayrıcalıklı mevkilere geldikleri de bir vakıdır (s. 349).

Pastoral göçebelik kendine yeterli olmayıp, pastoral karakterini muhafaza edebilmek için yerleşik toplulukların, özellikle de tarımcı ve şehirli toplulukların kaynaklarına muhtaçtır. Bu ihtiyaçlarını, ticarî değişim mekanizmaları yerine, yerleşik grup ve topluluklar veya devletler üzerinde hâkimiyet kurma yoluyla elde etme, göçebeler için en uygun yoldur. Fetih ise hâkimiyet metotlarından yalnızca birisidir (s. 350). Asgari düzeyde bir sosyal fark-

lılaşma, fetihçi topluluğun bir devlet yapısına evrilmesini sağlamak için yeterli olmayabilir. Fakat fetih veya hâkimiyet, sosyal tabakaların oluşmasında katalizör işlevi görür ki, bu da bir tarafta etnik farklılıkların sosyal farklılıklara dönüşmesine sebep olurken, diğer taraftan devletin ortaya çıkmasına zemin hazırlar (s. 351).

Khazanov'a göre, yerleşik topluluklara hükmeden göçebelerin tamamı değilse bile, bir kısmı er ya da geç yerleşikliğe geçeceklerdir (s. 353). Dış yayılma devam ettikçe, yerleşik toplumların tamamına hâkim olamama sorunu başlayacaktır. Vassal statüdekiler ise kopmaya en çok meyilli olan topluluklardır. Bu kopuşlar, şehirleri düşüşe geçirir. Göçebe devletin dağılması ise toplumun sosyo-politik yapısını en başa döndürür. Göçebelerin bir kısmı yerleşik düzene ayak uydururken, diğer kısmı ise çıkış noktasına yakın bir coğrafyada, ilkel hayatlarına geri dönerler (s. 354).

Yazar bu argümanları ete kemiğe bürümek adına Moğolların yükseliş evresini tahlil etmeye çalışır: 13. yüzyılın başına kadar, Moğollar, Nayman, Kerayit, Merkit ve Tatar kabileleri adı altında teşkilatlanmış olmalarına rağmen, bu yönetimler, geçici reisliklerden öteye geçememişti. Zira kabile (irgen), düzensiz ve kendi içinde tutarsızlıkları olan bir yapıydı. Birbirleriyle ılımlı ilişkiler genellikle ortak düşmana karşı geliyordu. Nitekim Temuçin'in (Cengiz Han) varlık ve direniş mücadelesi de bu ekseninde gelişmişti. Moğol kabilelerini bir araya getirme çabası, dünyanın geri kalanını dize getirmek için verdiği çabadan çok daha uzun sürmüştü (s. 356-357).

12. yüzyılda Moğolların kendi toplulukları dışında sağlayabilecekleri kaynaklar çok sınırlıydı. Kıtalar arası ticaret azaldığı gibi, Çin ile kurulan ilişkiler de Moğolların lehine değildi. Yani bu evrede Moğol toplumunda gerginlik hat safhadaydı. Sıradan göçebelerin (aratlar) dışındaki toplumda aristokrat sınıf ve tâbi gruplar olmasına rağmen, sıradan hür göçebelerin aristokrasiye karşı düzenli sabit vergi veya benzeri yükümlülükleri yoktu. Bu evrede iktidar olmayı başarmış olsa da, Cengiz Han'ın büyük büyük babası olan Kabul Han'ın da aristokratik açıdan bir söylemi bulunmuyordu. Temuçin'in babası Yesügey de Han değil, yalnızca bagatur unvanını kullanıyordu. Görece asil bir soydan geliyor olsa da Temuçin, hayata fakir ve etkisiz bir kişilik olarak başlamıştı (s. 358-359).

Ne var ki, Moğol göçebeleri ele geçirdikleri ülkelerdeki hayata dâhil olamadılar. Devlet idaresinin hemen hiçbir aşamasına da dâhil olmadılar. Fethedilen ülkelerin sosyal hayatında da büyük oranda bir değişiklik olmadı. Diğer taraftan Moğol toplumundaki sosyo-ekonomik ilişkilerde önemli deği-

şimler gözlemlendi. Sıradan göçebelere bir alt birimden diğerine geçişleri yasaklandı. Bu esnada sivil hiyerarşinin yerini, askerî hiyerarşi alırken, geleneksel aristokrasi de Temuçin'in uzun ve kanlı savaşlarından nasibini alarak, ortadan kaldırıldı (s. 360-361). Ancak, yeni tip aristokrasi de, esasen uykuya yatmış gibi görünen eski aristokrasiydi. Zira fethedilen yerlerin ve halkların ne şekilde sömürüleceği konusu, bazen uykudan uyanmalarına neden oluyordu. Cengiz Han'ın halefleri de bu fikir ayrılıklarına taraf olmaya başlamışlardı. Bu konuda Cuci, gereksiz yıkımlar ve halkın katledilmesini önlemeye çalışırken, Çağatay daha acımasız davranıyordu. Cengiz Han'ın "Büyük Yasa"sı Moğolların yerleşik hayata geçmesini yasaklamıştı; fakat devletin artık imparatorluğa dönüşmüş olmasının doğurduğu ihtiyaç sebebiyle başkent Karakorum'a inşa ediliyordu (s. 364).

Fetihlerin durması ve İmparatorluğun bölünmeye başlamasıyla, ortaya çıkan yeni devletlerin hemen hepsi, kendilerine has bir karakter geliştirdiler; fakat ana parçaya en çok benzeyen devlet Altın Orda Devleti oldu. Burada, göçebelere yerleşiklerin yaşadıkları alanlar birbirlerinden oldukça belirgin şekilde ayrılmış olduğundan, Khazanov'un "birinci tip göçebe devleti" adını verdiği tipe en çok uyan devlet oldu. İran göçebe aristokrasisinin tersine, Altın Orda aristokrasisi "ikta" sistemini benimsememişti (s. 366).

Çin'deki Moğol devleti ise, daha değişik bir karakter arz ediyordu. 1230 yılında göçebe aristokratları, Kuzey Çin ahalisinin imha edilmesini ve bölgenin tamamen otlığa dönüştürülmesini teklif ettiklerinde, Ögeday bu teklife itibar etmeyip, otlak için topraklara el konulmasını yasaklamıştı. Aynı şekilde Kubilay da Güney Çin'i ele geçirdiğinde, lüzumsuz yere kan dökülmesini ve yağmaları engellemişti. Fakat Moğol aristokrasisini oluşturan, arzu ve çıkarları farklı muhtelif gruplar arasındaki uçurum gittikçe derinleşmeye başlamıştı. Bozkır hayatını devam ettirmeyi tercih edenler, Çin'den akan gelirin aslan payını, Cengiz'in vasiyetine aykırı hareket eden haleflerinin almasından rahatsızlardı. Bu da "Yaşlı Moğollar"ın isyanının arka planında yatmakla birlikte, Kaydu'ya olan desteklerini de açıklıyordu (s. 369).

Türkistan'daki Moğol devlet oluşumunun akibeti de oldukça karışık. Cengiz Han'ın emriyle bölgede yağma hareketleri yasaklanmış olmasına rağmen, 1260 ve 1270'li yıllarda Doğu Türkistan büyük bir yıkıma uğramıştı. Çin'deki Moğollar ile Kaydu arasındaki savaşların en büyük zararını bu topraklar görmüş; kısa süre sonra 1269 yılındaki büyük kurultay ile bu sorun da görece çözülmüştü. 13. yüzyılın ikinci yarısında Kebek Han ile Mveraünnehir'e göçen bazı Moğol göçebelere, burada alt birimler tahsis ederek yerleşiklerle yaşamayı denemişlerse de, Tarmaşirin Han'ın tam yerleşik düzene

geçme denemesi Çağatay iktidarının parçalanmasına neden olmuştur (s. 374-375).

Sonuç bölümünde, “Dış Dünya ve Göçebeler” başlığı altında konu toparlanmaya çalışılmıştır. Khazanov, esasen giriş bölümünde de vurguladığı üzere, sonuç bölümünde de bozkır ve göçebelik araştırmalarının salt tarihçiler tarafından yapılan ve antropoloji desteğinden mahrum çalışmaların yetersizliğini bir kez daha vurgulamıştır. Öyle ki, bu eksiklik, uygar dünyanın göçebe istilalarından ne ölçüde ve hangi yönde etkilenmiş olduğunu anlamamızı güçleştirmektedir. Khazanov, göçebe istilalarının, yerleşik toplumların gelişimini yavaşlattığı tezine karşı son söz olarak şunları söyler: “Yavaşlık, ama neye göre yavaşlık? Burada kastedilenin Afrika veya Kolomb öncesi Amerikasına göre yavaşlık olmayıp, Avrupa’ya göre olduğu kesindir; ancak acaba sorunun doğru soruluş biçimi bu mudur? Bu soru başka şekilde de sorulamaz mı, mesela Avrupa’nın bu kadar hızlı gelişmesinin sebebi neydi? Göçebe istilalarının olmaması mı?” (s. 438).

Kaynakça

- Allsen, Thomas (1995). “Review of Nomads and the Outside World”. *The International History Review*, 17(3): 563-565.
- Khazanov, Anatoly Mihailovich (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. Çev. Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*